

**В. І. ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ У ЧЭШСКОЙ
КРЫТЫЦЫ XIX — ПАЧАТКУ XX ст.**

Адной з першых замежных моў, на якую пачалі перакладаць творы беларускіх пісьменнікаў, была чэшская — мова краіны, дзе традыцыйны глыбокі патрыятызм, беражлівае і дбайнае стаўленне да духоўных каштоўнасцей уласнага народа заўсёды спалучаліся з жывой цікавасцю да лепшых здабыткаў культуры іншых славянскіх народаў.

Ідэя еднасці і роднасці славянскіх народаў набыла асаблівае значэнне ў перыяд чэшскага нацыянальнага адраджэння ў XIX стагоддзі. Эпоха славянафільства спрыяла міжславянскім культурным і літаратурным стасункам. Не з'явілася выключэннем і беларуская культура, якая, нягледзячы на спрэчнасць і нявызначанасць беларускага пытання, выклікала цікавасць з боку чэшскіх славістаў.

З 20-х гг. XIX ст. у Чэхіі пачынаюць з'яўляцца працы Ё. Колара, Ф. Л. Чалакоўскага, К. Я. Эрбена, Ф. Вымазала, Л. Кубы, А. Чэрнага, што раснаведваюць пра гісторыю, этнаграфію і фальклор Беларусі. Аб існаванні беларусаў, іх гісторыі і літаратуры чэшскі чытач мог даведацца і з прац выдатнага чэшскага славіста П. Ё. Шафарыка. Ён акрэсліў геаграфічныя межы панавання беларускай мовы, якую далучаў да аднаго з рускіх дыялектаў: «Беларускі дыялект пануе ў цэлай Літве (ахоплівае вобласць Вільні, Гародні і Беластока з колькасцю насельніцтва прыблізна 2 441 400), у частцы Беларусі (Чорная і Белая Русь з губернямі Магілёўскай, Віцебскай, Мінскай, Валынскай і Падольскай з колькасцю насельніцтва 6 146 111) і ў першую чаргу

на Валыні. Па-беларуску пісаўся Літоўскі статут, архіўныя дакументы і вялося справаводства» [1, с. 345]. Гэтае вызначэнне П. Ё. Шафарык паглыбіў у сваёй працы «Славянская этнаграфія» (1842), дзе ўпершыню падрабязна ахарактарызаваў тагачасны стан беларускай мовы. Акрамя Літоўскага статута сярод помнікаў беларускага пісьменства П. Шафарык прыгадвае выданні Ф. Скарныны, літургічныя тэксты з XVI—XVII стст., ананімную паэму «Энеіда навыварат».

Паражэнне польскага паўстання 1831 г. мела шырокі рэзананс у чэшскіх землях: у інтэлектуальных колах адзначалася захопленне ўсім польскім і ў першую чаргу культурай і літаратурай.

Чэшскі славіст і публіцыст Э. Елінка, праяўляючы цікавасць да польскай гісторыі і літаратуры, пачаў змяшчаць на старонках свайго часопіса «Славянскі зборнік» («Slovanský zbornik») (1885—1887) матэрыялы, прысвечаныя памяці В. І. Дуніна-Марцінкевіча. Гэтану часопісу належыць значная роля ў азнаямленні чэшскай грамадскасці другой паловы XIX ст. з прадстаўнікамі беларускай культуры. Пяру Э. Елінкі належыць некралог памяці славутага пісьменніка Беларусі. Дасканала ведаючы жыццё і творчасць аўтара «Пінскай шляхты», Э. Елінка знаёміць чэшскага чытача з асноўнымі творамі беларускага пісьменніка, а таксама з такімі дэталямі, як удзел яго ў тэатральных пастаноўках у Мінску. Значнае месца ў некралогу адводзіцца перакладу В. Дуніным-Марцінкевічам паэмы «Пан Тадэвуш» і гісторыі канфіскацыі царскімі ўладамі апублікаванай часткі твора. У артыкуле падкрэсліваецца думка, што пераклад быў задуманы як адзін са шляхоў узбагачэння беларускай літаратуры. Э. Елінка называе В. Дуніна-Марцінкевіча «Дударом беларускім», выкарыстоўваючы такое азначэнне пісьменніка ў польскім друку. Крытык быў таксама добра інфармаваны пра неапублікаваныя творы пісьменніка «Залёты» і «Пінская шляхта». З'яўленне некралога ў чэшскім друку — не толькі ўшанаванне памяці В. Дуніна-Марцінкевіча, прызнанне яго творчасці, але і прызнанне здабыткаў беларускай літаратуры.

Варта адзначыць, што і сам Э. Елінка некалькі разоў наведваў Вільню, быў у беларускіх губерніях, у прыватнасці ў Нясвіжы. Пра гэтыя паездкі сведчаць матэрыялы, змешчаныя ў «Славянскім зборніку», напрыклад, публіцыстычны артыкул «На Літве ціха!». Аўтар разглядае Беларусь як самастойную гістарычную і культурную адзінку, месца, дзе з'явіліся слаўтыя літоўскія статуты, дзе выспявала задума выдатнейшай славянскай паэмы «Пан Тадэвуш», дзе нарадзіліся многія творы, якія ўзбагацілі польскую літаратуру.

Неабходна звярнуць увагу на тое, што беларуска-чэшскае літаратурнае супрацоўніцтва чэшскім славістам-літаратуразнаўцам бачылася ў кантэксце культурных узаема сувязей усіх славянскіх народаў. І невыпадкова, што рускі, украінскі ці польскі друк нярэдка выкарыстоўваўся імі як крыніца інфармацыі аб іх літаратурным і культурным жыцці.

Асобнай, надзвычай змястоўнай старонкай беларуска-чэшскага літаратурнага і навуковага ўзаемадачынення можна лічыць 1920—1930-я гг. ў Чэхаславакіі. Менавіта тады ўпершыню ў гісторыі нашых узаема сувязей беларускае слова, культура і гісторыя прысутнічалі ў Чэхаславакіі вельмі выразна, а праз гэтую краіну не ў малой ступені распаўсюджваліся на ўсё славянскі свет. Папулярызацыя беларускай літаратуры ішла як з беларускага боку (дзейнасць беларусаў у Празе), так і з чэшскага — у выглядзе перакладаў і публікацый у перыядычных і навуковых выданнях, якія праяўлялі цікавасць да беларускай літаратуры, яе асаблівасцей і перспектывы развіцця.

У тагачасным чэшскім літаратуразнаўстве існавалі два погляды на ўзнікненне беларускай літаратуры. Адно даследчыкі лічылі, што ўласна беларуская літаратура пачала развівацца толькі пасля 1905 г. У прыватнасці, у 1928 г. чэшскім славістам, прафесарам універсітэта з Брно Ф. Вольманам была здзейснена першая спроба ўвесці ў агляд славянскіх літаратур і беларускую. Аднак у сваёй працы «Літаратура славян» («Slovesnost slovan») аўтар не разглядае беларускую літаратуру ў яе гістарычным развіцці, адзначаюшы, што «развіццё беларускай літаратуры <...> пачалося толькі пасля рэвалюцыі 1905 года» (тут і далей пераклад з чэшскай наш. — М. Ч.) [2, с. 201], таму, натуральна, перыяд XIX ст. не стаў прадметам яго даследавання. У той жа час Я. Махал, прафесар Карлавага універсітэта ў сваёй фундаментальнай працы «Славянскія літаратуры» («Slovanske literatury») разглядаў беларускую літаратуру, пачынаючы з XIX ст., у тым ліку адзначаючы вялікі ўклад у прыгожае пісьменства беларуса В. Дуніна-Марцінкевіча [3, с. 203]. Працы Ф. Вольмана і Я. Махала былі першымі даследаваннямі па славянскіх літаратурах у Чэхаславакіі, якія ўключалі і беларускую літаратуру.

Артыкул М. Байкова, вядомага беларускага крытыка 20-х гг., «Беларуская літаратура (1917—1927, пачатак і карані, літаратурная крытыка, стан і перспектывы)» быў змешчаны ў чэшскім часопісе «Новая Расія» («Nove Rusko») — друкаваным органе чэхаславацкага таварыства культурных зносін з СССР. Крытык справядліва сцвярджае, што яна «не ўпала з неба», як гэта можа падацца з некаторых публікацый у чэшскім друку, а мае «глы-

бокія этналагічныя і гістарычныя карані» [4, с. 359]. Сярод пісьменнікаў XIX ст., якія апрацоўвалі ў сваіх мастацкіх творах беларускія народныя матывы, шырока выкарыстоўвалі беларускую міфалогію і народныя вераванні, аўтар справядліва адзначае В. Дуніна-Марцінкевіча.

Беларуская літаратура і яе найбольш значныя постаці прадстаўлены ў энцыклапедычных даведніках Чэхаславакіі: Масарыкавым і Отавым слоўніках усеагульных ведаў. Напрыклад, у дадатку да Отавага навуковага слоўніка (1930) быў змешчаны артыкул «Беларуская літаратура» М. Ільяшэвіча, маладога, дыпламаванага прадстаўніка беларускай эміграцыі ў Празе. У адрозненне ад першага выдання, дзе беларуская літаратура разглядалася як частка рускай, на гэты раз ёй быў адведзены самастойны артыкул. Гэта была першая аб'ёмная публікацыя пра беларускую літаратуру ў тагачасных еўрапейскіх энцыклапедычных выданнях. Аўтар даказвае, што новая беларуская літаратура ўзнікла на багатай глебе літаратурных і культурных традыцый. Да беларускіх рамантыкаў (Я. Баршчэўскага, А. Рыпінскага, Я. Чачота), паводле М. Ільяшэвіча, «далучаецца і замыкае іх рад В. Дунін-Марцінкевіч» [5, с. 536]. М. Ільяшэвіч вылучае яго нароўні з Ф. Багушэвічам «як прадстаўніка <...> літаратурнага адраджэнскага руху» [5, с. 536], адзначае жанравую разнастайнасць яго твораў. На думку М. Ільяшэвіча, В. Дунін-Марцінкевіч — «першы пісьменнік, які абудзіў беларускія нацыянальныя пачуцці. Вакол яго аб'ядналася значная частка беларускай інтэлігенцыі і пісьменнікаў другой паловы XIX стагоддзя» [5, с. 536].

Падобныя высновы і, у значнай частцы, справядлівыя азначэнні ролі В. Дуніна-Марцінкевіча ў грамадска-культурным і літаратурным руху на Беларусі XIX ст. у чэшскім друку ўдакладняе, а некаторыя у пэўнай ступені і аспрэчвае Ядвігін Ш., колішні навучэнец школы, якую арганізаваў славуты пісьменнік для навакольных дзяцей. У сваім артыкуле «В. Марцінкевіч у практычным жыцці» (1910) Ядвігін Ш. адзначае наступнае: «Навука такіх «вучыцеляў чалавечаства», каторыя кажуць: «Ты жыві, як я вучу, а не як жыву», не можа быць трывалай і ў жыццёвай практыцы ўмацавацца не можа. Народу трэба пра-топтаных сцежак, а не намаляваных на паперы; таптаць жа іх у нас, калі нават і ёсць змога, часта нехват ахвоты, а яшчэ часцей — *адвагі*. <...> Бадай, не ахвоты, а адвагі не хапіла і ў нашага бацькі беларускай літаратурнай мовы — нябожчыка Дуніна-Марцінкевіча. <...> У 1887—1888 гг. давялося мне жыць пад страхой нашага песняра <...> ані гісторыі Беларусі, ані нават беларус-

кай мовы мы не чулі... <...> Мо гэтага нашы бацькі не вымагалі, мо нават не хацелі, але ўсё ж ткі ў дзіцячай памяці <...>, як на мяккім воску, пясняр беларускі павінен быў сваю пячатку выціснуць. Марцінкевіч гэтага не зрабіў. Мы нават твораў яго не ўмелі <...>, <...> хоць ён першы сеяў зярняты, усходу каторых, бадай, ці спадзяваўся сам, — але ў штодзённым сваім жыцці не меў адвагі заявіць сябе шчырым беларусам, не меў адвагі беларускую ідэю прыпасавач да жыцця і дзеля таго не змог пацягнуць за сабой большага гуртка блізкіх сабе людзей, не змог нават знайсці наследнікаў сваёй ідэі; хоць справу беларускага адраджэння зачапіў, але з месца яе не скрануў» [6, с. 297—298]. Рэчышчэ экскурс у гісторыю чэшскага народа і вынікаў яго адраджэнскага руху, Ядвігін Ш. заклікае беларусаў у пачатку XX ст. вучыцца ў чэхаў «іх вытрываласці і тых спосабаў, якія яны ўжываюць цяпер для самаабароны ад няпрошаных апекуноў» [6, с. 298]. Аўтар артыкула прыводзіць правілы, разасланія ў выглядзе тысяч лістовак мараўскай суполкай «Jednota», якімі павінен кіравацца кожны чэх у сваім практычным жыцці. «<...> На гэта трэба не толькі ахвоты, але, яшчэ раз скажу, грамадзянскай адвагі, каторай 25 лет таму назад не хапіла Марцінкевічу. Раздабыцца на яе пара!» [6, с. 299].

Такім чынам, інфармацыя пра жыццё і літаратурна-асветніцкую дзейнасць В. Дуніна-Марцінкевіча з'явілася ў чэшскім друку XIX — пачатку XX ст. У пераважнай большасці яна разглядалася ў кантэксце культурных узаемасувязей славянскіх народаў, а таксама як значная з'ява беларускай літаратуры і грамадска-культурнага жыцця. У той жа час поспехі чэхаў у сваёй адраджэнскай справе пільна адсочваліся і на Беларусі, з'яўляліся прыкладам для дзеячоў беларускага Адраджэння пачатку XX ст.

Літаратура

1. Šafárik J. Geschichte der slavischen Sprach und Literatur nach allen Mundarten. — Praha, 1826.
2. Wollman F. Slovesnost slovanů: Ve 3 d. — Praha, 1928. — D. I.
3. Machal J. Slovanske literatury: Ve 3 d. — Praha, 1922 — 1929. — D. III.
4. Bajkov M. Běloruska literatura // Nove Rusko = Новая Россия. — 1929. — Roč. III, č. 10 / 12. — S. 359—367.
5. Ilj. Běloruska literatura // Ottův slovník naučný: dod. k velikému Ottovu slov. nauč / Řed. V. Němec. — Praha, 1930—1943. — D. I A — BO. — S. 536—537.
6. Ядвігін Ш. В. Марцінкевіч у практычным жыцці // Выбраныя творы. — Мінск, 1976. — С. 297—298.